

**I. VAN GÖLÜ
HAVZASI
SEMPOZYUMU**

BİTLİS'TEKİ MEDRESELER

Ahmet Ali BAYHAN*

*Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali Bayhan
Atatürk Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü,
25240-Erzurum,
e-mail: abayhan@hotmail.com

THE MEDRESSEHS IN BİTLİS

SUMMARY

Looking at the old cultures discovered in the river basin of Lake Van; Bitlis, where there is a settlement coming from 5000 A.D. is a historical city founded on a mountain pass middle Anatolia to Iran, the middle East to the Black Sea using Musul - Siirt. After Bitlis was under the dominance of Huri-Mitanni that became the strongest political power of the region between the years of 1550 - 1470 A.D., they were dependent to Urartu, Pers, Roman, Part, Sasani and Byzantine Empire and during that time the region was ruled by feudals.

Turkish dominance in Bitlis, which was included in Islamic lands in 641 by İyaz b. Ganem during the Hz. Ömer time, began in XI. century. Bitlis, which was included in the lands of the Great Seljuk during Melikşah time, was occupied by Ahlatşah in 1192 and by Ayyubid in 1207 and was ruled by Şerefhans between 1220 and 1650. Afterwards Bitlis, which was ruled by governors elected amongst local powerful families, became a county for Muş in 1820, for Erzurum in 1864 and became a city in 1879.

There were mosques and mescids, tekkés and zaviyes, monastries, churches, baths, inns, bridges as well as 24 medressehs. Most of them were destroyed. The medresseh in Şerefiye Complex (1528-29), İhlasiye Medresseh (1589) and Yusufiye Medresseh (XVI. century) are undamaged now. Hatibiye Medresseh (XVI. century) is available as ruins. Hacı Begiye Medresseh (1544) and Nuhiye Medresseh (1700) are available as a remembrance now. In this manifesto we will try to determine architectural information of these medressehs and their importance in Turkish Art.

Van Gölü havzasında keşfedilen eski kültürlerden hareketle, M.Ö. 5000 yıllarına uzanan bir yerleşimin olduğu kabul edilen Bitlis, Orta Anadolu'yu İran'a, Ortadoğu'yu da Musul-Siirt üzerinden Karadeniz'e bağlayan bir geçit noktasında kurulmuştur. M.Ö. 1550-1470 yılları arasında Bitlis ve çevresi, bölgenin en güçlü siyasi gücü halini alan Huri-Mitanni egemenliğinde kaldıktan sonra, M.Ö. 1440'larda Hurri-Mitanni'lerin ortadan kalkmasıyla Asur devletinin uç beyliğine dönüşmüştür. M.Ö. IX. yüzyılda Urartular, M.Ö. V. yüzyılda Persler, M.Ö. IV. yüzyılda Roma ve Selevkoslar, M.Ö. II. yüzyılda da Part, Sasani ve Romalılar'ın eline geçen Bitlis, 395'te Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır ve bu dönemde bölge feodal beylerce idare edilmiştir. Hz. Ömer zamanında İlyaz b. Ganem tarafından 641'de İslam topraklarına dahil edilen Bitlis'te Türk hakimiyeti, XI. yüzyılda başlar. 1085'te Melikşah zamanında Büyük Selçuklu topraklarına katılan Bitlis, Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e iktâ olarak verilmiş ve bir süre Dilmaçoğulları Beyliğinin merkezi olmuştur. 1192'de Ahlatşahlar ve 1207'de Eyyubilerin eline geçtikten sonra Moğol saldırılarına maruz kalan Bitlis, Alaeddin Keykubat devrinde Anadolu Selçuklu hakimiyetine girmiş ve 1220-1650 yılları arasında Şerefhanlar Beyliği tarafından idare edilmiştir. Daha sonra yerel güçlü ailelerden seçilen valiler tarafından yönetilen Bitlis, 1820'de Muş'a, 1864'te Erzurum'a bağlanmış, 1879'da da vilayet haline getirilmiştir⁽¹⁾.

1886'da Bitlis il sınırları içerisinde pek çok tarihi cami ve mescit, tekke ve zaviye, manastır ve kilise, han, hamam, köprü yanı sıra 24 kadar da medrese bulunmaktaydı⁽²⁾. Bunların büyük bir kısmı yok olmuştur. Şerefiye Külliyesi'ne ait medrese (1528-29), İhlasiye Medresesi (1589), Yusufiye Medresesi (XIX. Yüzyıl) tamamen, Hatıbiye Medresesi (XVI. Yüzyıl) harabe ve Hacı Begiye Medresesi (1544) ile Nuhuye Medresesi (1700) hatıra olarak günümüze ulaşabilmişlerdir. Bu bildiriye zikredilen medreselerin mimari tanımları yapılarak Türk sanatı içindeki yerleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Şerefiye Medresesi

Şehir merkezinin az güneyinde, Kışla ve Hosor derelerinin birleştiği yerde kurulmuş ve cami, imaret, hamam ve türbeden ibaret Şerefiye Külliyesi'nin bir elemanı olan medrese, caminin doğusunda, kible duvarı genişliğince güneye doğru uzanmaktadır (Resim 1).

Caminin taç kapısındaki kitabesine ve vakfiyesine göre IV. Şeref Han tarafından 935 H./1528-29 M. tarihinde inşa ettirilmiş⁽³⁾ olan medrese, kuzey-güney istikametinde uzanan ve kareye yakın dikdörtgen planlı bir yapıdır. Doğu-batı yönünde eğimli bir arazide kurulduğu için yapının doğu cephesi iki, diğer yerleri tek katlı olarak düzenlenmiştir. Günümüzde marangozhane olarak kullanılan eserin en hareketli cephesi de şehre bakan doğu cephesidir. Altta sivri kemerli açıklıklara sahip beş dükkan, üstte de dikdörtgen çerçevesi beş pencere bu cepheyi hareketlendiren unsurlardır. Camiden dar bir sokakla ayrılan kuzey cephenin ortasındaki eyvan biçimli taç kapıdan yapının içerisine girilmektedir. Doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen şekilli ve ortasında bir havuz bulunan üzeri açık avlunun kuzey ve güney kenarlarının ortasında, sivri beşik tonozlu birer eyvan yer almaktadır (Çizim 1). Eyvanların yan taraflarına avlu ile hücreler arasındaki bağlantıyı sağlayan sivri beşik tonozlu ikişer koridor yerleştirilmiştir. Giriş eksenine göre simetrik bir düzenleme gösteren iç mimaride, hücre yapılarında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Doğu tarafta üstleri kubbe ile örtülü beş hücre yer alırken, batı kanatta güneyden itibaren ikinci ve üçüncü hücreler birleştirilerek üzeri beşik tonozla kapatılmıştır. Tonozun ortasında bir tepe penceresi mevcuttur. Ortadaki hücreler birer kapıyla avluya, diğerleri ise koridorlara açılmaktadır. Doğu hücrelerinde ayrıca avluya açılan birer pencere bulunmaktadır. Medresede dersane olarak kullanılan ayrı bir mekan yoktur. Ancak girişin karşısındaki kible eyvanı yada batı kenardaki birleştirilerek büyütülen hücre bu amaç için kullanılmış olabilir.

Hacı Begiye Medresesi

Begiye Mescidi ile birlikte Şeref Han Beylerinden Hacı Mehmet tarafından 848 H./1544 M. tarihinde yaptırılan medresenin küçük dikdörtgen bir yapı olduğu rivayet edilmektedir⁽⁴⁾. Yerine dükkanlar inşa edilmiştir.

İhlasiye Medresesi

Gökmeşan Mahallesi'nde bulunan medrese, kitabesine göre Şemseddin Han oğlu Emir Şeref Han tarafından 997 H./1589 M. tarihinde yaptırılmıştır⁽⁵⁾. Yapı dış mimari özellikleri bakımından, oldukça hareketli ve simetrik bir anlayışa sahiptir (Resim 2). Bu durum özellikle, ortasında bir taç kapı, onun iki yanında kümbet tepelikli birer destek kulesinin bulunduğu güney cephede kendini göstermektedir. Beden duvarından 0.40 m. dışarıya, 0.60 m. yukarıya

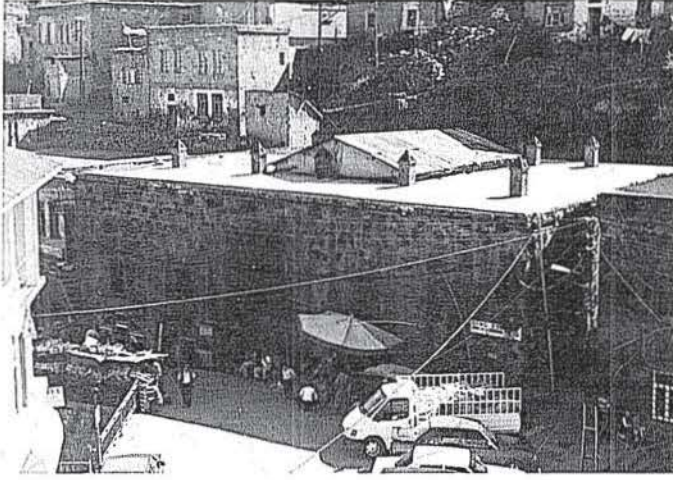
1- Bitlis'in tarihi için bkz. Nasır-ı Hüseyin, Sefername (Çev.: A. Tarzi), İstanbul, 1985, s. 10; Nasuh es-Sılahi, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn (Haz.: H.G. Yurdaydin), Ankara, 1976, s. 106; Şeref Han, Şerefname, Bitlis, 1997 (Çev.: M. E. Bozarslan), İstanbul, 1990; Evliya Çelebi, Seyahatname (Sad.: Z. Danişman), VI, İstanbul, 1970, s. 294-295; W. F. Alnsworth, Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, London, 1842, s. 371; V. Culnet, La Turquie d'Asie, II, Paris, 1891, s. 527; F. B. Lynch, Armenia, Travels and Studies (1898), II, London, 1901, s. 148; O. Yalçın, Siirt-Bitlis, İstanbul, 1961, s. 25; S. Aydın, Bitlis Tarihi, İstanbul, 1967, s. 10 v.d.; C. Kayaoglu, Bitlis'i Tanıyalım, Ankara, 1967, s. 61-63; Bitlis İli Yılığ, 1971, s. 68; O. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti İstanbul, 1969, s. 410; a.m.f., Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 375; a.m.f., Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1973, s. 115; B. Darkot, "Bitlis"Mad., İ.A., II, İstanbul, 1979, s. 658-59; M. H. Yinanç, Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, İstanbul, 1944, s. 136; a.m.f., "Bitlis"Mad., İ.A., II, İstanbul, 1979, s. 661; a.m.f., "Ermeniyeler" Mad., İ.A., IV, İstanbul, 1993, s. 662; F. Sümer, Kara Koyunlular, I, Ankara, 1984, s. 125-126; a.m.f., Selçuklular Devrinde Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara, 1990, s. 60-62; B. Kodaman, Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu, Ankara, 1986, s. 13; M. E. Dodanlı, "Doğuda Ermeni İhanetleri ve Soykırımı Yalancı", BETA, Ankara, 1987, s. 13-17; A. Sevim-Y. Yücel, Türkiye Tarihi, Ankara, 1989, s. 29; M. Tuncel, "Bitlis" Mad., DİA, VI, İstanbul, 1992, s. 225-228; R. Yaşa, Bitlis'te Türk İskani (XII.-XIII. Yüzyıl), Ankara, 1992, s. 14; A. Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 1997, s. 12-13; M. T. Serdar, Bitlis'in İlgali ve Kurtuluşu, Bitlis, 1999; a.m.f., Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi, Bitlis, 1996; a.m.f., Rüyalara Şehri Bitlis, İstanbul, 2000.

2- Salnamelerde Bitlis'te eskiden çok sayıda medresenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ö. Gülbahar, Bitlis 1892, 1898, 1899, 1900 Tarihli Vilayet Salnamelerine Göre Merkez Sancağı (Y.Y.Ö. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1997, s. 30-62.

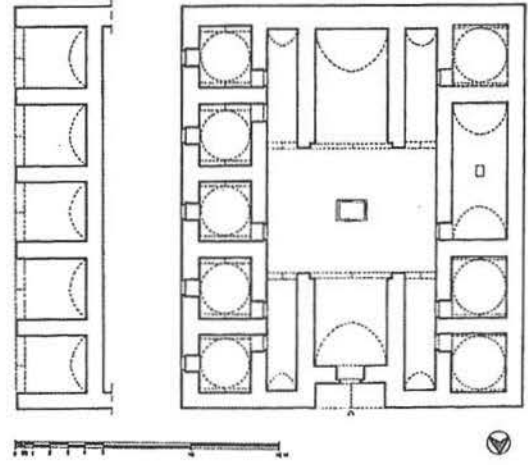
3- M. O. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Ankara, 1971, s. 22; S. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski eserler, II, Ankara, 1977, s. 131; A. Uluçam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı -II- Bitlis, Ankara, 2002, s. 25; G. Baş, Bitlis'teki Mimarî Yapılarda Süsleme, Bitlis, 2002, s. 21.

4- S. Erken, a.g.e., s. 163; A. Uluçam, a.g.e., s. 101.

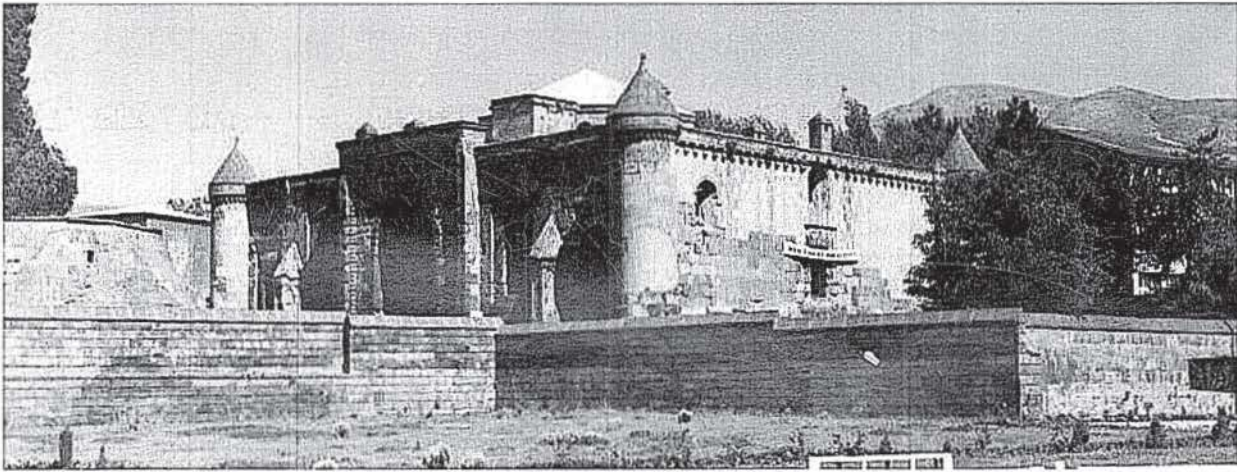
5- M. O. Arık, a.g.e., s. 47; S. Erken, a.g.e., s. 166-67; A. Uluçam, a.g.e., s. 96; G. Baş, a.g.e., s. 36.

Resim 1 • Şerefiye Medresesi'nin genel görünümü

Çizim 1 • Şerefiye Medresesi planı

Resim 2 • İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi'nin güneydoğudan görünümü

doğru taşıntı yapan ve dikdörtgen şekilli bir kütlede ibaret taç kapı, mukarnaslı kavsarayı ve dikdörtgen şekilli kapı açıklığını kuşatan geniş bir sivri kemeri ile daha ziyade eyvan tarzı bir girişi andırmaktadır. Kapı lento taşının üzerinde yapım kitabesi mevcuttur.

امر بعمارة هذه المدرسة الشريفة المشرفة الموسومة بلاخلاصية خالصة لوجه الله المنيفة و انشا الامير الكبير الاكرم الاجل الاعلم الاعظم الاعدل الامير شرف خان بن المرحوم الامير شمس الدين خان في حجة سبع و تسعين و تسعمائة

Allah'a ihlası sebebiyle İhlasiye olarak adlandırılan Şeref Han'a ait bu şerefli medrese; alim, adil, cömert, büyük emir, merhum Emir Şemseddin Han'ın oğlu Emir Şeref Han'ın emri ile dokuz yüz doksan yedi yılında inşa edilmiştir⁶⁾.

Kapı lento taşının hizasında, açık renkli taşlar üzerine kare şekilli olarak işlenmiş aynalı ve müsenna tarzda yazılmış kitabelerden sağdakinde (يا برهان) Ya Burhan, (يا دين) Ya Deyyan, (يا سحر) Ya Sehhar ibareleri, soldakinde ise (توكل على خلقى) "Yaratıcıma tevekkül et" ibaresi yer almaktadır⁷⁾.

Taç kapı nişi farklı uygulamalara sahip bordürlerle üç taraftan kuşatılmıştır. Batı yönde izlenebilen bordürlerin süslemeleri, doğu, güney ve üst kısımda kısmen izlenebilmektedir. Bunlar mukarnas dizisi ve geometrik geçmelerden ibarettir. Eyvanın yan taraflarına yarım yıldız planlı birer niş açılmıştır. Alt ve üst kısımda üç dilimli form kazanarak sonlanan nişler, tek yivli şeritlerle oluşturulan zencerek sırası ile dört taraftan kuşatılmıştır. Eyvan kemerinin ve kapı nişinin iki kenarındaki sütuncelerin gövdeleri, sarmal yivlerle burmalı olarak düzenlenmiş ve altlıkları yuvarlatılırken başlıkları tabla şeklinde yapılmıştır. Güney cephede taç kapının iki tarafına simetrik olarak yerleştirilmiş toplam dört pencere vardır. Bunlardan kapıya yakın olanlar, mukarnas kavsaralı, uçtakiler ise dikdörtgen şekilli ve

6- Kitabeye için bkz. M. O. Arık, a.g.e., s. 51; B. Güneş, Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı (Y.Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Van, 2003, s. 135.

7- B. Güneş, a.g.t., s. 135-136.

yüzeysel nişler içerisine yerleştirilmiş olup, birincilerde geometrik geçmelerden oluşan bir süsleme kuşağı dikkat çekmektedir. Pencereler arasındaki boşlukta, dışarıya beş kenarlı çıkıntı yapan ve üstleri yarım piramidal külahla örtülü kümbet biçimli iki payanda bulunmaktadır. Her ikisinin de köşeleri pahlı birer kaidesi ve prizma şeklinde gövdeleri vardır. Bunlarda da yoğun bir biçimde süslemeye rastlanmaktadır⁽⁸⁾.

Doğu cephede üç pencere bulunmaktadır. Pencerelerin dışında hareketlilik sağlayacak herhangi bir unsur ihtiva etmeyen bu cephede, pencerelerin etrafında süsleme kuşakları ilgi uyandırmaktadır. Ayrıca güney cepheden farklı olarak burada saçak, kıvrımlı konsollar üzerine oturtulmuştur.

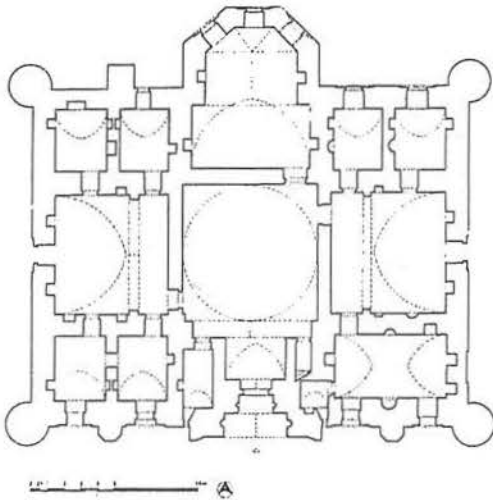
Batı cephe doğu cepheyle benzer düzenlemeye sahiptir. Bu yönde de saçak kıvrımlı konsollara oturmaktadır. Kuzey cephenin ortasındaki beş kenarlı çıkıntının dış yüzeylerinden üçünde birer, doğu ve batı uçtakilerde ikişer pencere açılmıştır. Bu cephede toplam on bir pencere bulunmaktadır. Saçaklar doğu ve batı cephelerde olduğu gibi kıvrımlı konsollara dayanmaktadır. Yapı ayrıca dört köşesindeki silindirik şekilli kuleleriyle anıtsal bir görünüm kazanmaktadır.

Medrese doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen şekilli bir plan düzenine sahiptir. Dikdörtgen formu kuzey cephenin ortasındaki beş kenarlı çıkıntı bozmaktadır. Dört eyvanlı kapalı avlulu Selçuklu medreseleri şemasında tasarlanıp uygulanan yapının daha sonraki dönemlerde bazı değişiklikler yapılarak giriş eyvanı dışındaki diğer eyvanların kapatıldığı mevcut duvar dokusundan anlaşılmaktadır. Girişin tam karşısında yer alan ve kubbeli orta mekanla birleşen ana eyvan, cepheden dışarı taşan beş kenarlı bölümle bütünleşmektedir. Medresenin köşelerindeki mekanlar, güneydoğuda mescit, diğerlerinde orta eksene paralel konumda ikişer oda şeklinde değerlendirilmiştir (Çizim 2). Ortadaki avlu kare şekilli olup, içten kubbe, dıştan sekizgen kasağa oturan basık bir külahla örtülmüştür. Diğer mekanlar ise içten beşik tonoz, dıştan düz damla kapatılmıştır. İçeride dolap nişleri ve kapılarda yoğunlaşan süslemeler, taç kapıdakilerle paralellik yansıtmaktadır.

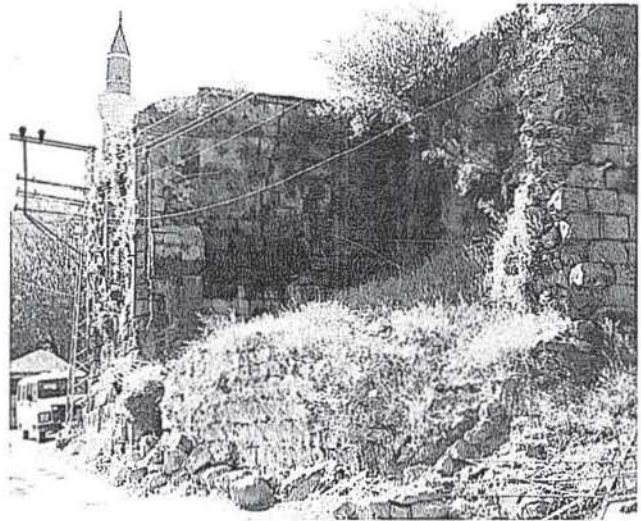
Diğer taraftan günümüzde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Binası olarak faaliyet gösteren medresede gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları esnasında künkler tespit edilmiştir⁽⁹⁾.

Hatibiye Medresesi

Zeydan Mahallesi Alemdar Sokak'ta yer alan medresenin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak yapı genellikle XVI. yüzyıla tarihlenmektedir⁽¹⁰⁾. Meyilli bir arazi üzerine kurulması sebebiyle, sokağa bakan güneydeki ana cephesi, yükseltilmiş bir platform üzerine oturtulmuştur (Resim 3). Yan ve arka kısımlar ise tamamen kayalıklara yaslanmıştır. Düzgün kesme taşla ince bir işçilik gösteren medresede dersane cephesi süslemeleriyle

Çizim 2 • İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi plan

Resim 3 • Hatibiye Medresesi güney cephesi

dikkat çeker. Zarif sütüncelere oturan dilimli kemeri ve mukarnaslı kavsarasıyla dershanenin penceresi Selçuklu taç kapılarını hatırlatmaktadır. Pencerenin etrafı, geometrik örneklerle bezenmiş geniş bir kuşak ve kademeli silmelerle kuşatılmıştır. Pencerenin batısında ve cephenin doğu köşesinde yine geometrik örgü motiflerinden ibaret süsleme şeritleri bulunmaktadır⁽¹¹⁾.

8- Yapının iç ve dış mimarisindeki süslemelerin ayrıntıları için bkz. G. Baş, a.g.e., s. 37-42.

9- Bunlar muhtemelen eğimli bir arazide kurulması sebebiyle yapının temel seviyesinde oluşabilecek nemli bertaraf etmek amacıyla yerleştirilmiş olabilir.

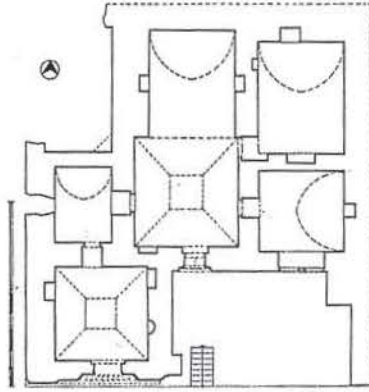
10- M. O. Arık, a.g.e., s. 51; S. Erken, a.g.e., s. 171; A. Uluçam, a.g.e., s. 90; G. Baş, a.g.e., s. 43.

11- Süslemelerin ayrıntıları için bkz. G. Baş, a.g.e., s. 43-44.

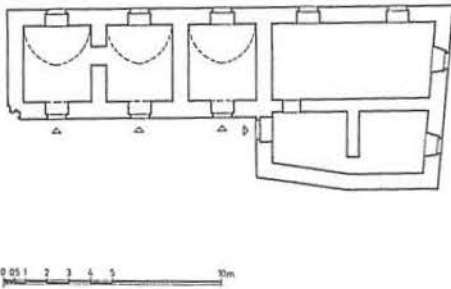
Güneydoğu taraftaki avlu ile birlikte medrese, kuzey-güney istikametinde uzanan dikdörtgen şekilli bir plana sahiptir. On iki basamaklı bir merdivenle çıkılan avlu, 3.75 X 5.00 m. ölçülerindedir. Medresenin basık kemerli kapısı, sade bir sivri kemerle kuşatılmış, etrafındaki çerçevesiz silmelere rozetler serpiştirilmiştir. Kapının üzerinde iç avluyu aydınlatan basık kemerli bir pencere yer almaktadır. Güneydoğu uçtaki ikiz pencere de basık kemerlidir. Kapıdan aynalı tonozla örtülü iç avluya geçilmektedir. İç avlunun kuzey kenarında beşik tonozla örtülü eyvan yer almaktadır. Doğu ve batı kanatlarda bulunan ikişer odaya iç avludan, dershaneye ise iç avlunun batısındaki küçük odadan birer kapıyla girilmektedir (Çizim 3). Dershane kare planlı olup, üzeri de aynalı tonozla kapatılmıştır. Kuzeybatıdaki odanın dış duvarı ve üst örtüsü tamamen yıkılmış ve kapısı da örülerek kapatılmıştır.

Nuhiye Medresesi

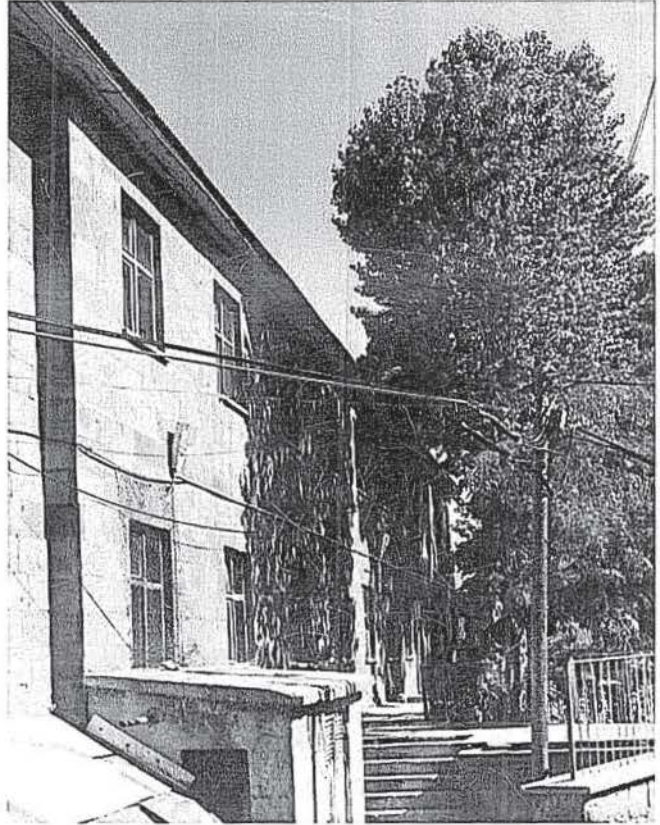
Şehrin güneydoğusunda, Hersan yada Kurubulak denilen mahallede bulunan medresenin büyük kısmı yıkılmış, kalan kısımları üzerine birtakım ilaveler yapılarak günümüzde semtin karakolu olarak kullanılmaktadır (Resim 4). Batısındaki Mehmet Said Türbesi'nin içerisinde atılmış kitabelerden birinde yer alan ibareden hareketle Nuhiye Medresesi'nin 1112 H./1700 M. tarihinde yaptırılmış olduğu kabul edilmektedir⁽¹²⁾. Karakol binasının doğu cephesinde bir sıra pencere ve bunların çerçevesi olarak tarihi bezemeler dikkat çekmektedir. Ayrıca binanın kuzeybatı köşesinde de anıtsal bir portelin doğu kenarı olması gereken süsleme kalıntıları vardır. Mevcut yapının içinde de üç tanesi asıl yapısını korumuş tonozlu odalar yer almaktadır (Çizim 4). Doğudaki süslü pencereler bunlara aittir⁽¹³⁾.

Çizim 3 • Hatibiye Medresesi planı

Çizim 4 • Nuhiye Medresesi

Resim 4 • Nuhiye Medresesi'nin yerindeki bina

Yusufiye Medresesi

İnönü Mahallesi'nde Cerik Düzü denilen yerde, tarihi bir mezarlığın yanında bulunmaktadır. Genellikle XVIII.⁽¹⁴⁾, XIX.⁽¹⁵⁾ veya XVIII.-XIX.⁽¹⁶⁾ yüzyıl şeklinde tarihlendirilen medrese, vakfiyesine göre Bitlis Ayanı Hacı Yusuf Ağa tarafından 1214 H./1799-1800 M. yılında yada bundan birkaç yıl önce bir kümbetle birlikte yaptırılmış olmalıdır⁽¹⁷⁾. (Resim 5). Yüksek duvarlarla kuşatılmış bir avlunun güneyine yerleştirilmiş olan medrese, bir revak ile ona açılan L şeklinde tasarlanmış beş mekandan ibarettir. Kuzeydoğuda revakla birleşen bir eyvan⁽¹⁸⁾, giriş kapısının sağında kümbet ve devamında üç öğrenci hücresi vardır. Kible duvarındaki yarım daire planlı mihrap nişinden hareketle kümbetin dershane olduğu ve aynı zamanda mescit olarak kullanıldığı ileri sürülmüştür⁽¹⁹⁾. Ancak vakfiyeden hareketle bu mekan kümbet olmalıdır⁽²⁰⁾. Kesme taştan yapılan medresenin beden duvarları, konsollar üzerine

12- M. O. Arık, a.g.e., s. 53; S. Erken, a.g.e., s. 164; A. Uluçam, a.g.e., s. 101.

13- M. O. Arık, a.g.e., s. 53.

14- A. Uluçam, a.g.e., s. 94.

15- M. O. Arık, a.g.e., s. 54.

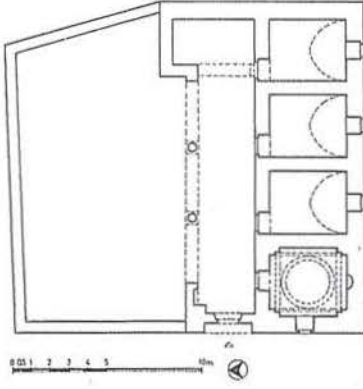
16- S. Erken, a.g.e., s. 176; A. Kılıç, "Bitlis İlindeki Vakıf Eserlerinin Onarımı" VANGÖLÜ HAVZASI, Ankara, 1993, s. 78.

17- K. İnce, "Bitlis'te Yusufiye Medresesi ve Kümbeti" VAN GÖLÜ ÇEVRESİ KÜLTÜR VARLIKLARI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ (22-25 Mayıs 1995), Van, 1996, s. 66.

18- Orijinalde bu kısım olmadığı ve medresenin tek sıra hücrelerden ibaret bir yapı sergilediği sanılmaktadır. Z. Köşklü, 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1999, s. 290, 292 (Dn. 4).

19- S. Erken, a.g.e., s. 176-77; A. Uluçam, a.g.e., s. 94.

20- Köşklü vakfiye metninde geçen "...Yusufiye ismiyle müsenma bir medrese-i latife ve üç hücre ve benim ve aile efradım mave ve makberesi olmak üzere bir kümbet bina ve inşa..." şeklindeki ibareden bu mekan kümbet olduğunu belirtmektedir. Z. Köşklü, a.g.t., s. 292.

Çizim 5 • Yusufiye Medresesi planı

Resim 5 • Yusufiye Medresesi güney cephesi

oturtulmuş silme saçakla son bulmaktadır. Üzeri dıştan düz damla kapatılmış olan yapının batı tarafındaki ana giriş kapısı, büyük sivri kemerli bir niş ile onun içerisine yerleştirilmiş basık kemerli kapı açıklığından ibarettir. Bu kapıdan ulaşılan avlunun güney kenarı boyunca uzanan revak, iki sütun ve üç kemerden oluşmaktadır. Revaktan birer kapıyla girilen hücreler ve kümbetin bugün güney cephede birer dikdörtgen şekilli penceresi mevcuttur (Çizim 5). Kümbetin üzeri kubbe, diğer mekanlar beşik tonozla örtülmüştür. Kümbetin kubbesi dışarıya silindirik kasnaklı bir külah biçiminde yansıtılmıştır. Diğerleri beşik tonozla örtülmüştür.

Bu bildiride incelediğimiz medreselerden Şerefiye, Hacı Begiye ve Yusufiye Medreseleri bir külliye'nin yada bir kompleksin parçaları olmaları açısından Bitlis'teki diğer medreselerden farklıdır. Tek tek ele aldığımızda Bitlis'teki medreseler, birbirinden farklı plan düzenleri sergilemektedir.

Şerefiye Medresesi (1528-29), ortada kareye yakın dikdörtgen planlı ve üzeri açık bir avlunun etrafına yerleştirilmiş iki kenarda birer eyvan ile diğer iki kenarda medrese hücreleri içeren bir plan şemasına sahiptir. Bu haliyle de Osmanlı medreselerinin genel yapısını yansıtan bir yapıdır. Ancak eyvanların iki yanında yer alan koridor şeklindeki eyvancıklarla oluşturduğu üçlü eyvan düzenlemesi⁽²¹⁾ ve iç mekanda eğitim yapılarının vazgeçilmez unsurlarından birisi olan dershanenin belirginleştirilmemesi, başkentten uzakta, bir kapalı havza konumundaki Bitlis'te mahalli etkilerle yapının meydana getirildiğini, dolayısıyla eserin Türk medrese mimarisi içerisindeki yerini tespit etmenin güçleştiğini düşündürmektedir.

İhlasiye Medresesi (1589), kapalı avlulu medreseler grubundadır. XII. yüzyıldan itibaren Anadolu Türk mimarisine has bir tip olarak ortaya çıkan bu tarz medreseler, XV. yüzyıldan itibaren pek görülmez, ancak XVI. yüzyılın sonuna doğru hem de Anadolu Selçuklu eserlerine benzer dış mimarisiyle Bitlis'teki İhlasiye Medresesi inşa edilmiştir. Aslında dört eyvanlı ve kapalı avlulu tipte yapıldığı fakat sonradan giriş eyvanı dışında diğer eyvanların önünün bir duvarla kapatılarak orijinal şeklinin değiştirildiği sanılmaktadır⁽²²⁾. Her iki durumda da güneydoğudaki mescidi ve dört köşesinde yer alan ikili hücreleriyle yapı, şimdiye kadarki medrese şemasına aykırı bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır⁽²³⁾. Çünkü bu mekanlar, geleneksel medrese yapılarındaki gibi doğrudan avluya açılmamışlar, yan eyvan/salonların kuzey ve güneyine simetrik bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Böylece iç mekanda kuzey-güney istikametinde uzanan üç bölümlenme meydana getirilmiştir. Bu da alışılmış medrese şemasından farklı ve orijinal bir özelliktir. Ayrıca bu plan tarzının başka bir örneğinin de mevcut olmadığını düşünmekteyiz.

Bir başka XVI. yüzyıl eseri olan Hatıbiye Medresesi, bir merdivenin iki yanına yerleştirilmiş dersane ve dış avludan ibaret bir ön blok ile aynalı tonozla örtülü bir iç avlunun kuzey tarafına beşik tonozla örtülü bir eyvana yer verilmesiyle meydana getirilmiş bir orta eksenin iki yanına simetrik biçimde dizilmiş ikişer hücreden ibaret bir arka bloktan oluşmaktadır. Bu yapıyla Hatıbiye Medresesi'nin Bitlis'te benzeri yoktur. Anadolu Türk mimarisinde yapının en yakın benzer örnekleri Erzurum'daki Ahmediye Medresesi⁽²⁴⁾ (XIV. Yüzyılın İlk Çeyreği) ile Afyon yakınındaki Boyalıköy Medresesi⁽²⁵⁾ (XIII. Yüzyılın İlk Çeyreği)'dir. Ölçüleri ve sayıları farklı da olsa, her iki yapıda iç avlu - arka eyvan birleşiminden meydana gelen orta bloğun iki yanında dikey yerleştirilmiş yan hücreler benzerliğin ana unsurudur. Girişin orta hacme eyvan olarak açılması ve arka eyvanın dersane-mescit fonksiyonuna sahip olması da bu yapıların Hatıbiye Medresesi'nden ayrılan farklılıklarıdır.

21- Bir avluya açılan üçlü eyvan düzenlemesi medreselerde pek görülen bir uygulama değildir. Belki Sivas'taki İzzeddin Koykavus Darüşşifası'nın iki revakının uçlarının ana eyvanın iki yanına ve giriş kısmının bir yanına hemen hemen benzer bir şekilde girinti yapması yakın bir örnek olarak düşünülebilir. M. O. Arık, a.g.e., s. 98. Bitlis'teki Şemseddin Veli Türbesi'nde kare biçimli bir iç avluya iki yönden üçlü eyvanın açılması, benzer mahallli bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Bu yapı ile ilgili olarak bkz. A. Uluçam, a.g.e., s. 110.

22- A. Uluçam, a.g.e., s. 96.

23- M. O. Arık, a.g.e., s. 98.

24- A. Kuran, Anadolu Medreseleri, I, Ankara, 1969, s. 127-28.

25- A. Kuran, a.g.e., s. 44-46.

26- M. O. Arık, a.g.e., s. 99.

27- M. O. Arık, a.g.e., s. 99; K. İnce, a.g.b., s. 69; Z. Köşklü, a.g.t., s. 347.

28- G. Baş, a.g.e., s. 111.

Nuhiye Medresesi (1700) mevcut kalıntılarında anlaşıldığı kadarıyla "L" şeklinde bir plan düzenine sahiptir. Ancak "L"nin uzun kolunun köşesinde süslü bir portal kalıntısı olduğu tahmininden hareketle yapının "U" şemasında olabileceği de düşünülmektedir⁽²⁶⁾. Her iki durumda da Anadolu Türk Sanatı içerisinde değerlendirilerek, bir genellemeye gidilmesi pek uygun olmayacaktır. Tahmin edilen iki şekliyle de medresenin Bitlis'te benzerleri yoktur, zaten yapı, yörede tatbik edilmiş münferit bir örnek olarak kabul edilmektedir.

Yusufiye Medresesi (1799-1800 veya Bundan Birkaç Yıl Öncesi), tek sıra halinde uzanan hücreler ve kümbet ile onların kuzeyine yerleştirilmiş bir revaktan ibarettir. Bu yapısıyla Anadolu Türk mimarisi içindeki standart medrese tipleriyle eserin benzerlerini aramaya çalışmak bize pek fazla bir şey kazandırmayacaktır. Muhtemelen medrese, Bitlis Ayanından Hoca Yusuf Ağa tarafından o günün imkan ve ihtiyaçlarına göre şekillenmiş bir yapı olmalıdır⁽²⁷⁾.

Bitlis'teki medreselerde İhlasiye, Hatıbiye ve Yusufiye Medreselerinde giriş cephelerindeki etrafı tezyinatlı kapı ve pencere uygulamaları, Anadolu Selçuklu çağı yapılarını hatırlatan unsurlar olarak dikkat çekerken, diğerlerinden farklı olarak İhlasiye Medresesi dört köşeden destekleyen kuleleri ve hem dışarı, hem de yukarıya doğru taşıntı yapan taç kapısı ve onun iki tarafında simetrik olarak yer alan pencere ve kuleleriyle bu tesiri daha çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Bu durum Bitlis'teki Osmanlı dönemi yapılarının pek çoğunun karakteristik özelliği olarak ortaya çıkmaktadır⁽²⁸⁾.